

Звєряков М. І.

*д.е.н., професор, член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри загальної економічної теорії
та економічної політики Одеського національного
економічного університетум. Одеса, Україна.*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ УКРАЇНИ: ПРОТИРІЧЧЯ І ПОТЕНЦІАЛ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ

Сучасна модель української капіталістичної економіки виникла в результаті розпаду радянського суспільства. Його історичні наслідки були вирішальним у формуванні сучасного суспільного устрою в Україні створеному в умовах глобального капіталізму.

Тобто, генезис сучасної моделі ринкової економіки в Україні визначається двома основними передумовами: розпадом радянської моделі і впливом глобального капіталізму. Однією з головних причин колапсу економіки радянського типу була технологічна різноманітність.

Технологічна різноманітність радянської економіки проявилась в тім, що для забезпечення економічного зростання і збільшенням споживання населення необхідно було забезпечити постійно зростаюче виробництво проміжних ресурсів. За рахунок збільшення добування сировинних матеріалів. Такий тип економічного зростання передбачає певну структуру галузей, де сектор, що виготовляв проміжні продукти, був непропорційно великим. Щоб забезпечити такий же темп зростання ВВП в технологічно неоднорідній економіці необхідно було виробити все більше проміжних продуктів. Тому відставання від країн з більш однорідною структурою економіки було закономірним. Наслідком такої закономірності були: низька якість товарів, товарний дефіцит. За роки незалежності економіка України пройшла три етапи свого розвитку: трансформаційна криза (1991-1999 рр. – 9 років) відновлювальне соціально-економічне зростання (1999-2008 рр. – 10 років) і період кризи і стагнації (2009-2023 рр. – 15 років).

Трансформаційну кризу можна віднести до самої глибокої соціально-економічної кризи, яка може порівнюватись лише із «Великою депресією» 1929-1933 рр. Важкі наслідки трансформаційної кризи були обумовлені міжсистемним переходом до ринкової економіки в умовах загального дефіциту і корінної перебудови структури і номенклатури виробництва.

В процесі переходу до ринкових методів господарювання було зроблено декілька серйозних помилок, які потім відобразились на формуванні моделі функціонування вітчизняної економіки. По-перше, це відсутність індексації заощадження населення, підприємств і організацій на рахунках в банках. По-друге, це приватизація державного майна на користь їх керівництва та близьких до влади суб'єктів. Так з'явилась перша хвиля олігархів та зростаюча соціальна нерівність. По-третє, в багатьох галузях економіки виникли монополії у формі державних структур та олігархічних холдингів. Конкуренція була підірвана. По-четверте, не був створений ринок капіталу, оскільки монополійні структури, як

державні, так і олігархічні створили власні банки і використовували акумульовані грошові ресурси як «кишенькові» гроші. Тобто, як такі, що направлялись, в першу чергу, для їх використання в інтересах власного бізнесу. При високій інфляції і високих кредитних ставках не отримав свого розвитку інвестиційно-кредитний ринок і ринок цінних паперів, тобто не був створений ринок капіталу. По-п'яте, при зниженні виробництва і надходжень доходів до державного бюджету різко скоротилось фінансування соціальних видатків, а також сфери «економіки знань» – головної складової людського потенціалу. Таким чином, в період переходу до ринку в країні не були сформовані драйвери розвитку – інвестиції в основний капітал на «економіку знань», тому залишилась низька продуктивність праці.

Перехід від радянської системи до капіталізму був логічним наслідком вичерпання її і економічного розвитку.

Трансформаційну кризу слід розглядати як таку, в основі якої лежить зміна економічних систем. Тобто, це міжсистема криза, коли відбувається зміна макроекономічної структури радянської економіки. Остання була розбалансована як в галузевому, так і в технологічному аспектах. В період трансформаційної кризи відбувається очищення економічного простору від фізичного і морального застарілого виробничого обладнання. Тим самим звільняється місце для становлення нової макроструктури, яка відповідала б ринковим методом відтворення основного капіталу.

Іншими словами, трансформаційна криза підготувала умови для інвестиційної діяльності по формуванню нової матеріальної структури національної економіки, функціонуючою на основі ринкових законів.

Однак, розвиток національної економіки пішов за іншим сценарієм. Зростання було досягнуте не на основі масового оновлення виробничого потенціалу, а шляхом відновлення економічного зростання на старих виробничих потужностях.

Передумовою *відновлювального соціально-економічного зростання* було по-перше, девальвація гривні у 1998 р. більш у 2,5 рази та по-друге, зростання цін на сировинні товари на зовнішніх ринках.

Підприємства, перш за все у сировинних галузях збільшили обсяги виробництва на 10-20 %. Стабільність національної валюти трималась до 2008 року. В період *відновлювального економічного зростання* (1999-2008 рр.) реальні доходи населення зросли майже в 2 рази. В той же час, незважаючи на зростання ВВП за цей період в 1,4 рази, інвестиції в основний капітал не досягли рівня приросту до 1990 року. За 9 років та трансформаційної кризи вони скоротились в 5 разів, тому їх приріст до 3% на рік не досягнув докризового рівня. *Відновлювальне економічне зростання* відбулось на незадіяних виробничих потужностях, а не на оновлених основних активах. За цей період не були створені передумови для стійкого економічного зростання. Доля інвестицій в основний капітал залишалась низькою і досягла 15-17 %, тоді як повинна була б бути вдвічі більше – 34-35%. Також не було збільшене фінансування «економіки знань». Їх доля у ВВП займала не більше 4 %, в тому числі на наукові дослідження – 0,25%.

В період відновлювального зростання не був нагромаджений ресурс для створення ринку капіталу, а також необхідне конкурентне середовище. Відбулось «зростання без розвитку».

Таким чином, відновлювальне економічне зростання не стало періодом накопичення передумов для переходу до стійкого економічного розвитку. Тому перехід до тривалої стагнації, яка виникла в період світової економічної кризи 2008-2009 рр. і продовжувалась до початку воєнних дій на Україні, став закономірним результатом попереднього відновлювального розвитку, який не став періодом вирішення тих соціально-економічних протиріч, які накопичились в радянський період і дістались нам в спадок.

Період стагнації і криз, який існує останні 15 років свідчить про те, що в українській економіці сформувалась незавершена перехідна система з рядом протиріч, які не були вирішені в період відновлювального зростання і які стали причиною трансформаційного спаду. Ці невирішені протиріччя не давали можливості перейти до стійкого соціально-економічного розвитку.

За даними Світового банку протягом останніх передвоєнних 11 років (2009-2019 рр.) Україна демонструє нестійке економічне зростання та зниження продуктивності праці. Середньорічні темпи приросту ВВП за цей період були від'ємними і склали -0,4% тоді як світові темпи – 2,98%. Також складна ситуація з середньорічними темпами приросту продуктивності праці. Цей показник в Україні склав 0,04 %, тоді як світові – 2,13%. Ринкові реформи, метою яких було підвищення науково-технологічного рівня вітчизняної промисловості не тільки не змогли нейтралізувати технологічне відставання виробництва, а ще й прискорили негативні процеси.

Основним протиріччям соціально-економічного розвитку української економіки залишається *відновлення циклічної форми відтворювального процесу основного капіталу*. Циклічна форма відтворення основного капіталу є всезагальною в межах індустріального розвитку продуктивних сил. Вона лише може прийняти специфічні форми прояву в окремих економічних моделях. Ігнорування цієї об'єктивної форми руху основних фондів у радянській плановій економіці і спроба управляти нею за допомогою директивних методів стали основною причиною технічного відставання від високотехнологічних країн світу, а в кінцевому підсумку її руйнації. Формами прояву ігнорування цієї закономірності в радянській економіці стали: консервація екстенсивного типу відтворення; пріоритет фізичного зношення відносно морального при встановленні тривалих термінів використання основних фондів; відставання науково-технічного розвитку. Всі ці протиріччя процесу відтворення основних фондів не були вирішені в період трансформаційної кризи та відновлюваного етапу економічного розвитку в країні.

Проблема відновлення циклічної форми відтворення основного капіталу повинна стати одним із напрямків стратегічного розвитку української економіки в повоєнний період.

Перш за все слід відновити механізм відтворення основного капіталу за рахунок амортизаційного фонду. На даний час цей механізм трансформувался в процес підтримки в працюючому стані морально і фізично застарілого

устаткування. В українській економіці 80 % інвестиційних витрат направляється на ремонт функціонуючих основних фондів. Тобто, продовжується підтримка в робочому стані застарілого обладнання. Крім того на протязі ринкових реформ в Україні застаріле обладнання постійно збільшувалось в ціні шляхом його переоцінки. Ціни на деякі виробничі активи збільшились в десятки разів. Наприклад, лише за 2009-2017 рр. вартість основних засобів ПАТ «Одесаобленерго» після їх переоцінки зросла з 1172 млн. у 2009 році до 5947 млн. грн., тобто більше як у 5 разів, а знос основних засобів зменшився на 1% (із 49 % у 2009 р. до 48 % у 2017 р.).

Формуванню нової відтворювальної моделі основного капіталу перешкоджає високий рівень інфляції, що не дозволяє накопичувати вільні кошти підприємств на його оновлення оскільки здійснювана оцінка основного капіталу збільшує його вартість і амортизаційні відрахування, не впливаючи на його фізичний і моральний стан, а продуктивність цього капіталу залишається колишньою, то витрати на підприємствах зростають, а прибуток при існуючих цінах зменшується. Зростання собівартості продукції та падіння прибутку підприємства прагнуть компенсувати збільшенням цін. Наслідками таких дій є зростання цін або інфляція. Але підвищення цін не вигідне для споживачів продукції. В розвинутій ринковій економіці перешкодою для зростання цін слугують закони конкуренції.

Оскільки в українській економіці виробник, розв'язуючи проблему виживання свого виробництва, підвищує ціну, перекладаючи відповідне зростання витрат на кінцевого споживача, то це свідчить про те, що в ній не діє так званий «конкурентний порядок» (В. Ойкен), а панує монополія виробника.

Таким чином, існуюча модель механізму індивідуального відтворення капіталу на великих підприємствах генерує інфляцію, «проїдання» накопичень на розвиток, а в перспективі їх банкрутство. Стало очевидним, що сподівання на «необхідну самоорганізацію ринкових сил» не подолає системної кризи відтворення. Здійснена спроби за допомогою ринкових механізмів у форсованому режимі перестрибнути із радянської системи у розвинутий капіталізм, минаючи особливий стан державного управління процесами, формування «конкурентного порядку», закономірно обернувся сумними наслідками.

Відновлення зростання економіки в повоєнний період потребує вирішення тих застарілих проблем, які залишились у спадок від попереднього соціально-економічного розвитку країни. Для цього необхідно кардинально змінити існуючу модель господарського ладу та створити таку нову модель, яка зможе подолати накопичені протиріччя. Вона, на наш погляд повинна поєднати переваги державного регулювання конкурентного механізму, який ще потрібно створити. Існуюча модель *державно-олігархічного капіталізму периферійного типу* не здатна забезпечити економічне зростання і підвищення добробуту громадян. В ній відсутні умови для досягнення цих завдань. В перспективі нова модель повинна поєднати конкурентні і регульовані державою засади. Таке поєднання надає їм характерні риси *перехідної форми*.

Успішність такої моделі дістала своє підтвердження в динамічному розвитку європейських країн в повоєнний час. Важливим аргументом на користь підтвердження гіпотези про використання *змішаної моделі* розвитку виступають плачевні підсумки реформування української економіки протягом усіх років її незалежності.

Таким чином, існуюча модель капіталізму в Україні являє собою різновид державно-олігархічної моделі периферійного капіталізму, який немає внутрішніх механізмів економічного зростання. Вихід із сьогоденного напрямку є запровадження нової моделі повоєнного розвитку, що поєднує в собі ринкові та регульовані державою засади. Головною складовою такої моделі має бути комплексний план оновлення матеріально-технологічної структури національної економіки.

Синяков С. В.

д.філос.н., професор

*професор кафедри соціальної філософії та управління
Державного податкового університету, м. Ірпінь, Україна.*

ФІЛОСОФІЯ ГОСПОДАРСТВА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ

У зв'язку з фінансово-економічною нестабільністю, що продовжується, серйозними суспільними і життєвими змінами у світі, що відбулися в останні десятиліття, вивчення соціальної гносеології актуалізується, оскільки дає можливість більш глибокого проникнення в природу кризових явищ. З початку ХХІ ст. сталося кілька корпоративних кредитних та фінансових криз, пов'язаних із швидким зростанням бірж та фінансових ринків. Бум, що вибухнув, на ринках нерухомості з необхідністю трансформувався в кредитні та фінансово-економічні потрясіння. «Близькість цих циклів спадів і підйомів, - зазначає англійський економіст Дж. Купер, - закріпила популярну думку про те, що фінансові кризи стають більшими і відбуваються частіше» [1, с. 13].

Головним завданням теорії соціального пізнання, що включає економічне дослідження, є гносеологічний аналіз усіх видів соціального знання як специфічної форми пізнання дійсності, розробку проблеми істини та критерію істинності знання. Філософія господарства є в гносеологічному аспекті складовою загальної теорії соціального пізнання. Вона містить у собі як неповторні властивості останньої, так і власні риси й особливості. Завданням доповіді є осягнення специфіки соціального пізнання, його структури, місця у ньому економічної проблематики, зокрема - філософії господарства. Гносеологічний аналіз соціального пізнання ґрунтується на визнанні фундаментальної ролі суб'єкта та здійснюється під кутом зору взаємозв'язку науково-пізнавальних та ціннісних аспектів.

Соціальне пізнання має власну специфіку:

по-перше, соціум є найскладнішим з об'єктів пізнання. Тому розкрити сутність соціальних та економічних явищ, виявити закономірні зв'язки між ними набагато важче, ніж це відбувається при дослідженні неорганічної та